

VU Research Portal

Inleiding: Vrije Universiteit en samenleving sinds 1880

Flipse, A.C.

published in

Verder kijken. Honderdvijfendertig jaar Vrije Universiteit Amsterdam in de samenleving - zesentwintig portretten 2016

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Flipse, A. C. (2016). Inleiding: Vrije Universiteit en samenleving sinds 1880. In A. C. Flipse (Ed.), *Verder kijken. Honderdvijfendertig jaar Vrije Universiteit Amsterdam in de samenleving - zesentwintig portretten* (pp. 11-18). VU University Press.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/316740693>

Inleiding: Vrije Universiteit en samenleving sinds 1880

Chapter · January 2016

CITATIONS

0

READS

12

1 author:

[Ab Flipse](#)

Vrije Universiteit Amsterdam

37 PUBLICATIONS 39 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

Organizational Changes in Higher Education and Research [View project](#)

History of Science and Religion, especially in the Netherlands [View project](#)

INLEIDING

Vrije Universiteit en samenleving sinds 1880

Ab Flipse

Lange tijd kenden de Nederlandse universiteiten een grote mate van vrijheid op het gebied van onderzoek en onderwijs. Maatschappelijke verantwoordelijkheid werd aan individuele instellingen overgelaten. De Vrije Universiteit Amsterdam nam hierbij een geheel eigen positie in. Zij was sinds haar oprichting, in 1880, sterk verbonden met de samenleving. Ontstaan door particulier initiatief, werd ze ook lange tijd particulier gefinancierd. De begunstigers van de vU waren nauw betrokken bij het wel en wee van de universiteit, en omgekeerd voelden docenten en studenten zich sterk betrokken bij deze ‘achterban’. De vU stond midden in de maatschappij en was daar trots op. Vanaf de jaren zestig transformeerde de universiteit, maar de verbondenheid met de samenleving bleef. Vandaag beschouwt de vU ‘verantwoordelijk’ als een van haar kernwaarden. In deze bundel, die verschijnt ter gelegenheid van het zevenentwintigste lustrum, wordt met zesentwintig portretten een beeld geschetst van de manier waarop de ‘maatschappelijke verantwoordelijkheid’ in de afgelopen honderdvijfendertig jaar aan de vU handen en voeten kreeg.

In 1880, toen de Vrije Universiteit werd opgericht, was deze betrokkenheid op de samenleving allesbehalve vanzelfsprekend. Hoewel ook andere universiteiten niet met hun rug naar de samenleving stonden — een dergelijke ivoren toren heeft in de geschiedenis eigenlijk nooit bestaan — was er bij de vU iets bijzonders aan de hand. Waar isolement of afzondering van de samenleving voor veel wetenschappers destijds toch als een soort ideaal gold, plaatste de vU zichzelf nadrukkelijk mid-

den in de samenleving. Dit was een zaak van overtuiging en het was ook inherent aan de manier waarop de VU was georganiseerd. De achterban doneerde in de hoop en het vertrouwen dat er iets goeds met het geld gebeurde. Die verwachting herinnerde de universiteit voortdurend aan haar maatschappelijke taak. Keerzijde was dat haar vrijheid in het gedrang zou kunnen geraken. Want maatschappelijke verantwoordelijkheid is mooi — vinden we ook vandaag nog — maar een te grote verstrengeling van de universiteit met de samenleving doet de wenkbrauwen juist fronsen (denk aan bijbanen van hoogleraren en bestuurders, invloed van lobbyclubs en het bedrijfsleven).

Een verkenning van de thematiek van ‘universiteit en samenleving’ is daarom niet alleen historisch interessant. Universiteiten worden tegenwoordig meer dan ooit geacht onderzoek en onderwijs te verbinden met maatschappelijke relevantie, soms opgevat als economisch nut. Dit kan een spanning opleveren tussen verantwoordelijkheid en vrijheid. De geschiedenis van de VU laat tal van voorbeelden zien van zowel een vruchtbare verbondenheid als van allerlei frictie. Zo werd de betrokken achterban gekoesterd, maar wanneer diezelfde achterban kritisch was, kon dat ook lastig zijn. En maatschappelijk engagement van wetenschappers is te prijzen, maar kan ook tot spanningen leiden binnen de universitaire gemeenschap als visies teveel uiteenlopen. En impliceert de sterke verbondenheid met een bepaalde bevolkingsgroep met specifieke belangen niet dat men zich isoleert van de rest van de samenleving?

DE VU IN DE SAMENLEVING — Wie voor de aula in het Hoofdgebouw van de Vrije Universiteit staat, ziet aan de linkerkant een borstbeeld van Abraham Kuyper, ‘stichter’ en ‘eerste rector magnificus’, en aan de andere kant een borstbeeld van Willem Hovy, ‘medestichter en financier’. Kuyper en Hovy symboliseren een dubbele band van de VU met de samenleving. In de beginjaren was Kuyper — theoloog, journalist, politicus, oprichter van een krant en een politieke partij — de man van de ideeën en de initiatieven, die sterk op de voorgrond trad. De bierbrouwer Hovy opereerde op de achtergrond, maar was onmisbaar als financier en bestuurder. Hovy was voorzitter van het college van directeurs van de Vereeniging voor Hooger Onderwijs op Gereformeerden Grond-

Borstbeelden van Abraham Kuyper (1837–1920) en Willem Hovv (1840–1915).

slag (kortweg: de Vere(e)niging, of vU-Vereniging) die de universiteit had gesticht en verantwoordelijk was voor haar instandhouding.

Abraham Kuyper had zich in de negentiende eeuw opgeworpen als voorman van de orthodox-protestantse, of gereformeerde, christenen in Nederland. Tot deze groep hoorden mensen uit alle sociale lagen, maar voor een groot gedeelte bestond ze uit ‘kleine luyden’: werklieden, landarbeiders, onderwijzers en kleine middenstanders, een bevolkingsgroep die politiek en maatschappelijk weinig invloed had. Onder Kuypers leiding werd een proces van emancipatie ingezet. Kuyper streefde ernaar om het traditionele calvinistische geloof te verbinden met de vragen van de moderne tijd. Dit resulteerde in een maatschappij- en wetenschapsvisie die neocalvinisme wordt genoemd, waarin vrijheid en pluriformiteit (diversiteit) kernbegrippen zijn. Zo ontwikkelde Kuyper ook een visie op de universiteit en positioneerde hij de Vrije Universiteit in het universitaire landschap van zijn tijd.

Bij de opening van de Vrije Universiteit, op 20 oktober 1880 in de Nieuwe Kerk in Amsterdam, hield Kuiper de beroemd geworden rede *Souvereiniteit in eigen kring*, waarin hij betoogde dat de universiteit ‘vrij’ moest zijn, niet gedomineerd door de kerk of de overheid. Tegelijkertijd moest de universiteit wel geworteld zijn in de samenleving. Kuiper creëerde met deze visie ruimte voor levensbeschouwelijke groepen om zich te manifesteren in de academische wereld. Iemands levens- of wereldbeschouwing was in Kuipers optiek allesbepalend, en moest ook betrokken worden op de wetenschap. Een nauwe band tussen universiteit en samenleving impliceerde daarom ook een nauwe band tussen wetenschap en religie. Aan de VU vormden de ‘gereformeerde beginselen’, zoals het in de statuten heette, de grondslag. Als gevolg van dit uitgangspunt zou de discussie over geloof en wetenschap, en de mogelijkheid van een ‘christelijke wetenschap’, een rode draad worden in de geschiedenis van de VU. In verschillende portretten in deze bundel komt deze thematiek terug.

Ondanks de nadruk op de vrijheid van de universiteit als een ‘soevereine kring’ was er, zeker in de begintijd, veel personele overlap met andere maatschappelijke ‘kringen’. Veel VU-hoogleraren en alumni speelden een belangrijke rol in het netwerk van protestants-christelijke maatschappelijke organisaties dat later bekend kwam te staan als de gereformeerde zuil. Vooral in de politiek waren VU-mensen prominent aanwezig, met name in de Antirevolutionaire Partij (ARP), de door Abraham Kuiper in 1879 gestichte eerste moderne politieke partij van Nederland, die in 1980 zou opgaan in het CDA.

Vijftig jaar na de oprichting van de VU werd de verhouding tussen universiteit en samenleving in Nederland onderwerp van een brede discussie. Steen in de vijver was een in 1931 verschenen brochure van de Utrechtse scheikundige H.R. Kruyt, *Hooge school en maatschappij*, waarin hij de universiteiten bekritiseerde omdat ze niet tegemoetkwamen aan de behoeften van de maatschappij. In dezelfde periode was er ook kritiek van buiten de universiteiten te horen. Menno ter Braak hekelde de universiteiten omdat ze tekortschoten in cultureel en politiek opzicht. Het waren ‘kloosters der intellectuelen’ die, in plaats van zich te richten op een wereld in crisis, zich er juist van afsloten. Aan de VU werd er instemmend, misschien ook wel wat zelfgenoegzaam, gereageerd. Op de jaarvergadering van de VU-Vereniging in 1932

memoreerde J. Waterink, onder verwijzing naar Kruyts kritiek dat de universiteiten te ver van ‘het leven’ zouden staan, dat het ‘de eere van onze Vereeniging en de eere van onze Universiteit’ was dat dit van meet af aan anders was geweest. En, zo vervolgde hij: ‘al spotte men met de bierbrouwers en de kruideniers die een universiteit gingen stichten, men toonde daarmee slechts den diepsten zin van de Christelijke levensbeschouwing niet te hebben begrepen.’ Bij die levensbeschouwing paste volgens Waterink namelijk bij uitstek een organische samenhang tussen levenspraktijk en wetenschap.

In 1940 werd de normale gang van zaken ruw onderbroken. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was het voor de universiteiten onmogelijk zich niets van de buitenwereld aan te trekken. De Duitse bezetter probeerde greep te krijgen op de universiteiten en het werd snel duidelijk dat de Nederlandse universiteiten, of ze wilden of niet, positie moesten kiezen in de veranderde maatschappelijke verhoudingen. Hoewel de VU, anders dan de rijksuniversiteiten, niet rechtstreeks onder de overheid viel, werd ook zij door de bezettende macht onderworpen aan steeds verdergaande maatregelen, intimidaties, razzia’s, en plundering. Waar een enkele VU-hoogleraar een weifelende houding had, of pleitte voor aanpassing, kozen de verantwoordelijke bestuurders voor een principiële lijn van verzet. In deze bundel komt ook deze ingrijpende periode in enkele portretten aan bod.

VAN KLEINE LUYDEN TOT KLAPSCHAATS — Na de Tweede Wereldoorlog veranderde het karakter van de Nederlandse universiteiten ingrijpend. Dit had te maken met de stormachtige groei van het aantal studenten, toenemende specialisatie in het onderzoek en het ontstaan van een landelijk wetenschapsbeleid. Aan de VU kwamen er nieuwe faculteiten en een groot aantal nieuwe studierichtingen. Tussen 1950 en 1980 groeide het aantal VU-studenten van 1500 tot 12.000; vandaag zijn het er ruim 23.000. Het aantal medewerkers groeide aanvankelijk navenant. De tijd van de kleine professorenuniversiteit was definitief voorbij, de ‘massa-universiteit’ ontstond. In het algemeen werd de ontwikkeling van de wetenschap nu veel minder aan de interne dynamiek overgelaten; en ook het onderwijs werd veel meer gereguleerd. De overheid vergrootte geleidelijk haar greep op de universiteiten. Op het gebied van het universitaire bestuur vonden eveneens grote veran-

deringen plaats. In de jaren zeventig kregen de Nederlandse universiteiten, ook de VU, een democratische bestuursstructuur: een gekozen universiteitsraad en college van bestuur vervingen de senaat (bestaan uit de hoogleraren) en de colleges van directeurs en curatoren. De VU-Vereniging kwam hiermee op grotere afstand van de VU te staan. Vanaf de jaren tachtig zou het universitaire bestuur juist worden hervormd naar een bedrijfskundig model met professionele bestuurders en een groeiende bureaucratie.

In deze periode kreeg de Vrije Universiteit ook een nieuwe identiteit. Dit ging, met name in de jaren zeventig, gepaard met forse meningsverschillen en polarisatie. De VU werd inmiddels volledig gefinancierd door de overheid; de studenten- en docentenpopulatie werd steeds diverser. De universiteit moest zich opnieuw positioneren binnen de academische wereld, in de samenleving, en ten opzichte van de achterban. De VU-Vereniging kreeg in 1971 een nieuwe grondslag en de universiteit een doelstelling, waarin zij uitsprak 'in gehoorzaamheid aan het Evangelie' alle arbeid te willen richten op 'het dienen van God en zijn wereld'. Dit kwam bijvoorbeeld tot uitdrukking in de manier waarop de VU zich in deze periode inzette voor hulp aan ontwikkelingslanden, 'de derde wereld', vanuit een houding van christelijke dienstbaarheid.

Maatschappelijk engagement werd in de jaren zeventig vaak geassocieerd met thema's als kritiek op kernenergie en kernwapens. Progressieve studenten en wetenschappers verweten een oudere generatie wetenschappers een ivoren-torenmentaliteit. Aan de Vrije Universiteit had die ivoren toren echter nooit bestaan. Wel veranderde vanaf de jaren zeventig de manier waarop maatschappelijke verantwoordelijkheid aan de VU vorm kreeg. De relatie met andere protestantse organisaties, ooit onderdeel van dezelfde emancipatiebeweging van gereformeerde 'kleine luyden', werd minder vanzelfsprekend. De verbondenheid met een specifieke 'achterban' verdween naar de achtergrond; ervoor in de plaats kwam een veelheid aan nieuwe banden met de samenleving.

Vandaag ziet maatschappelijke betrokkenheid er weer heel anders uit dan in de jaren zeventig. Universiteiten zijn ondernemend geworden, worden geacht hun onderzoek te 'valoriseren', en streven naar sa-

menwerking met het bedrijfsleven. Dat heeft schaduwzijden — ‘vrijheid’ die soms onder druk komt te staan — maar leidt ook tot mooie resultaten. Een vroeg voorbeeld daarvan is de door de VU-bewegingswetenschapper Van Ingen Schenau, in samenwerking met schaatsfabrikant Viking, in de jaren tachtig ontwikkelde klapschaats die voor een revolutie in de schaatssport zorgde. Deze bundel sluit af met een portret van deze hoogleraar.

Uit de reeks portretten wordt duidelijk dat maatschappelijke betrokkenheid de Vrije Universiteit als het ware in de genen zit. Vanouds was het individuele engagement ingebed in een universiteitsvisie die de verbondenheid met de samenleving en de vrijheid ten opzichte van andere instituten met elkaar in balans bracht. In dat perspectief is maatschappelijke betrokkenheid niet maar een extraatje dat eigenlijk afleidt van de kerntaak van de universiteit; deze betrokkenheid is iets wat de wetenschap kan verdiepen. De universiteit houdt daardoor een antenne voor de ontwikkelingen in de samenleving, waarbij tegelijkertijd wordt voorkomen dat ze een speelbal wordt van allerlei maatschappelijke krachten. Dit mag wat abstract klinken, maar uit de portretten in deze bundel blijkt hoe het in de praktijk werkte.

DE GEPORTRETTEERDEN — De Vrije Universiteit begon met drie alfa-faculteiten, waarvan de theologische faculteit lange tijd de grootste was; met name de juridische faculteit groeide echter gestaag. Theologen en juristen zijn in deze bundel dan ook enigszins oververtegenwoordigd. Verder vormen de geportretteerden een mengeling van medici, natuurwetenschappers, economen, pedagogen, filosofen, enzovoort. Daarnaast ontbreken ook de betrokkenen van buiten de universiteit niet: bestuurders en anderen die zich op verschillende manieren inzetten voor de VU. Er staan bekende en minder bekende personen in en ongetwijfeld ontbreken er mensen over wie een mooi verhaal te vertellen is. Gekozen is voor personen die echt ‘geschiedenis’ zijn: alle hoofdpersonen zijn reeds overleden en waren langere tijd geleden actief. Dat betekent uiteraard niet dat er in de afgelopen decennia geen geëngageerde VU-wetenschappers meer zijn geweest of geen betrokkenheid is geweest vanuit de samenleving op de VU. Wat verder opvalt is dat de hoofdpersonen in meerderheid man zijn. Dit was lange

tijd het beeld van de Nederlandse academische wereld en aan de VU was dit nog sterker dan elders. Tegenwoordig is de VU in allerlei opzichten diverser geworden, iets waar de universiteit trots op is, en wat haar bij uitstek midden in de huidige samenleving plaatst.

De auteurs die hebben bijgedragen aan deze bundel is gevraagd een schets gegeven van de hoofdpersoon, zijn of haar verdiensten voor de wetenschap en de academische wereld (de VU in het bijzonder) en tegelijkertijd in te gaan op het maatschappelijk engagement van deze persoon. Daarbij komen vragen aan bod als: vanuit welke motivatie handelde de geportretteerde, voor welke dilemma's zag hij of zij zich gesteld, was er sprake van een eigen visie op de relatie universiteit-wetenschap-samenleving? In veel portretten komt wel iets van de hierboven geschetste spanningen aan bod. Tegelijkertijd valt de vanzelfsprekendheid op waarmee velen hun verantwoordelijkheid lijken te hebben genomen.

Honderdvijfendertig jaar na de stichting profileert de Vrije Universiteit zich, zoals gezegd, als maatschappelijk betrokken universiteit. Met recht kan dit zelfbeeld worden verbonden met haar verleden. Uit diezelfde geschiedenis wordt ook duidelijk dat de oorspronkelijke ideeën niet automatisch blijven doorwerken. De geschiedenis kan alleen een inspiratiebron zijn als we ons er actief toe verhouden, het verleden bevragen, en het vanuit steeds nieuwe invalshoeken benaderen. Daartoe wil deze bundel een aanzet geven.